

Træk af den nyere begrebshistorie

Af Jeppe Nevers

Ifølge den tyske historiker Hans Erich Bödeker er det et kendetegn ved den historiske videnskabs udvikling i anden halvdel af det 20. århundrede, at historikere i forskellige nationale traditioner har udviklet en betydelig interesse for mentaliteter, sprog og begreber. I fransk historievidenskab udvikledes den såkaldte mentalitetshistorie inden for Annales-skolens strukturhistoriske rammer, i anglo-amerikansk historieforskning har forskere som J.G.A. Pocock og Quentin Skinner revolutioneret studiet af den politiske tænkningens historie ved at flytte perspektivet fra tidløse ideer til 'political languages', og i tysk historievidenskab har en beslægtet udvikling fundet sted under overskriften Begriffsgeschichte (Bödeker 2002, s. 9-11). Man kan naturligvis tilføje andre teoretiske spor, for eksempel den Foucault-inspirerede diskursanalyse og studiet af klassebevidsthed inden for den engelske socialhistorie (f.eks. Jones 1983). I denne artikel gøres status over ét af de spor, der kan regnes til denne sproglige vending i vor tids historievidenskab. Det skal dreje sig om den begrebshistoriske tradition, som oprindeligt blev udviklet i tysk historievidenskab og i nyere tid er blevet til et internationalt forskningsfelt, der netop i disse år er præget af stor aktivitet.

Koselleck og Geschichtliche Grundbegriffe

I ordets bredeste forstand kan 'begrebshistorie' formentlig bedst karakteriseres som et metodisk sindelag, der kendetegner vidt forskellige positioner og traditioner inden for kontinental filosofi, historie, sociologi og politisk teori. Dog er det næppe for meget sagt, at ordet – i hvert fald blandt historikere – især forbindes med den tyske historiker Reinhart Koselleck (1923-2006) og det store begrebshistoriske leksikon, *Geschichtliche Grundbegriffe*, han var med til at redigere fra og med midten af 1960'erne. Netop Koselleck har dog understreget, at hans arbejde står på skuldrene af en ældre tradition. Således er selve ordet *Begriffsgeschichte* angiveligt præget af G.W.F. Hegel (Meier 1971, s. 788), og ifølge Koselleck selv, tyder meget på, at det netop er fra den idealistiske tradition i tysk filosofi, at begrebshistoriske betragtninger har bredt sig til store dele af tysk åndsvidenskab. Især i mellemkrigstiden fokuserede forskere inden for en række forskellige fagområder på begreber og deres historicitet: "Es sei nur erinnert für die Philosophiegeschichte an Erich Rothacker, für die Altphilologie an Werner Jäger, für die Geistesgeschichte an Johannes Kühn, für die Rechtsgeschichte an Carl Schmitt, für die Mediävistik an Walter Schlesinger und Otto Brunner." (Koselleck 1978, s. 9). Det er imidlertid Koselleck, som siden 1960'erne har udviklet begrebshistorien til en mere eller mindre selvstændig historievidenskabelig disciplin, og hvis man accepter en definition af begrebshistorie som den traditionsdannelse, der er sket i kølvandet af hans forfatterskab, synes en kort resumering af hans bidrag naturligvis uomgængelig.

Kosellecks første bog *Kritik und Krise: Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, der i 1954 blev indleveret som Dissertation ved universitetet i Heidelberg og fem år senere udkom som bog, er en idéhistorisk afhandling, der undersøger de langsigtede konsekvenser af oplysningens politiske filosofi. Bogen er i den forbindelse bygget op omkring det udgangspunkt, at de magtstater, som fra og med midten af 1600-tallet dominerede det politiske landkort i det kontinentale Europa, var kendetegnet ved at tage patent på det politiske. Det betød, at der i løbet af 1700-tallet opstod diverse fora, hvor intellektuelle – blandt andet de franske philosophes – diskuterede sociale og moralske problemstillinger uden at blive opfattet som politiske aktører. På det grundlag udvikledes først og fremmest en række utopiske tankemønstre, der i første omgang legitimerede opgøret med den enevældige stat og på længere sigt udviklede sig til den historiefilosofiske tænkning, som op gennem det 19. og det 20. århundrede har givet mening til de moderne politiske ideologier. Da historiefilosofisk nærede ideologier – som for eksempel nazismen, kommunismen og liberalismen – har uforenelige visioner om det perfekte samfund, kommer den moderne verden i en tilstand af permanent krise. Såvel Anden Verdenskrig som Den kolde Krig forklarede den unge Koselleck således ved at rejse tilbage til det 18. århundrede, der i værkets indledning beskrives som "der Vorraum des gegenwärtigen Zeitabschnitts" (Koselleck 1972, s. 2).

Selvom denne kritiske udlægning af den utopiske oplysningstænkning langt fra var ualmindelig i datidens intellektuelle liv i Tyskland, synes Koselleck at hæve sig over flere af sine samtidige modernitetskritikere, idet han til stadighed nuancerede og udviklede sine synspunkter. Allerede fra slutningen af 1950'erne blev det idéhistoriske perspektiv således suppleret med socialhistoriske studier under vejledning af historikeren Werner Conze. I sin Habilitation, der blev forsvaret i 1965 og udgivet i 1967, udviklede Koselleck en både begrebs- og socialhistorisk metode, hvormed han studerede det preussiske bureaukratis bestræbelser på at håndtere virkningerne af den franske revolution i den lange reformperiode fra 1791 til 1848 (Koselleck 1967). Selv om der unægtelig er mange forskelle disse to tidlige meriteringsskrifter imellem, er de altså fælles om den tolkning, at det er stadigt tiltagende forventninger om forandring og fremskridt, som siden slutningen af det 18. århundrede har gjort det vanskeligt at skabe en stabil politisk situation. Således kan man ganske tidligt i Kosellecks forfatterskab spore den modernitetstese, der siden blev en central del af hans begrebshistoriske forskningsprogram. Tesen lyder, at overgangen til moderne tid i europæisk historie er kendetegnet ved, at menneskers forventninger til fremtiden i stigende grad er blevet løsrivet fra erfaringerne af fortiden. Hvor det før-moderne menneske levede med forestillingen om et forestående liv, der i store træk ville forme sig som det forgangne, hersker der hos det moderne menneske en forestilling om, at fremtiden kan skabes. Forestillingen om historieskabens mulighed er selve modernitetens signatur – dens grundlæggende credo, som til stadighed har næret politiske og sociale konflikter i løbet af det 19. og det 20. århundrede.

Selv om både *Kritik und Krise* og især det store habilitationsskrift anvender begrebshistoriske teknikker, var det først fra og med 1960'erne, Koselleck for alvor begyndte at rendyrke den begrebshistoriske metode. Baggrunden var, at han sammen med Werner Conze og middelalderhistorikeren Otto Brunner havde sat sig for at redigere et stort leksikon over udvalgte nøglebegrebs udvikling i det tyske sprogområde. Sideløbende med udfærdigelsen af leksikonet, der udkom i otte store bind fra 1972 til 1997, skrev Koselleck en række artikler, hvori

han blandt andet søgte at begrunde begrebshistoriens teori og metode. De væsentligste af disse blev i 1979 samlet i antologien *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*.

I en af dette værks nøgleartikler (som oprindeligt blev skrevet til antologien *Historische Semantik und Begriffsgeschichte*) søger Koselleck at legitimere begrebshistorien over for en socialhistorisk forskning, hvormed han tænker på den – i 1970'erne meget populære – videnskab, der studerer socio-økonomiske strukturer. På basis af den ontologiske position, at man kan sondre mellem sproglige og ikke-sproglige strukturer, begrundes begrebshistoriens relevans i tre skridt. For det første viser Koselleck, at begrebshistoriske læsninger på et helt elementært niveau kan fungere som en hjælpedisciplin, hvormed historikere kan opnå en mere begrebsfølsom omgang med skriftlige kilder. For det andet viser han, at begrebshistoriens relevans ingenlunde er udtømt som hjælpedisciplin, idet terminologiske iagttagelser på et kildenært niveau åbner for en selvstændig verden af sproglige strukturer, der eksisterer sideløbende med socialhistoriens ikke-sproglige strukturer. Begrebshistorien bliver med andre ord en selvstændig disciplin, idet begreber og langstrakte betydningsstrukturer kan gøres til selvstændige analyseobjekter. For det tredje argumenterer Koselleck for, at begrebshistoriens sproglige strukturer er forbundet med socialhistoriens ikke-sproglige strukturer i et gensidigt afhængighedsforhold, og at begrebshistorien derfor er en videnskab, socialhistorien må tage til efterretning. Idet begrebshistorien viser, hvordan fortidige fortolkninger til stadighed sætter grænser for mulig handling og tænkelig teori, fremstår den lige så uundværlig for socialhistorien, som denne er det for begrebshistorien (Koselleck 1979, s. 107-129).

Denne ambitiøse programerklæring realiseredes som nævnt i det begrebshistoriske leksikon, hvori man kan finde mere end 100 opslag, der alle omhandler udviklingen af et 'politisk-socialt grundbegreb'. Det specielle ved *Geschichtliche Grundbegriffe* er imidlertid, at værket på tværs af disse opslag søger at besvare ét bærende spørgsmål: "Die leitende Fragestellung ist, die Auflösung der alten und die Entstehung der modernen Welt in der Geschichte ihren begrifflichen Erfassung zu untersuchen." (Koselleck 1972, s. XIV). Det er i dette lys leksikonets tese, at der på tværs af de mange begrebers forskellige udviklingsmønstre kan spores et generelt paradigmeskift i perioden fra 1750 til 1850, i den såkaldte *Sattel-Zeit*. Koselleck, som er indledningens eneste forfatter, nuancerer denne tese ved at sammenfatte, at der i denne periode kan spores 1) en temporalisering, 2) en demokratisering, 3) en ideologisering og 4) en politisering af det samlede politisk-sociale vokabular. Med temporaliseringen (*Verzeitlichung*) henvises der til, at de politisk-sociale begreber i dette tidsrum indoptog fremtidsrettede betydninger. Dette gælder for eksempel et ældre ord som 'demokrati', der traditionelt blev anvendt i den politisk-teoretiske litteratur som et erfaringsregistrerende begreb, men som fra og med *die Sattel-Zeit* begyndte at pege ind i fremtiden – det blev et forventningsbegreb og som sådan fyldt med politiske og ideologiske betydninger. Denne forestilling om en generel temporalisering af den politisk-sociale semantik er utvivlsomt den vigtigste kategori, idet begrebernes demokratisering (forstået som en spredning til nye samfundsgrupper), ideologisering (forstået som indoptagelse i politiske ideologier) og deres politisering (forstået som en tiltagende uenighed og strid i forbindelse med begrebernes bestemmelse) i alt væsentlig er afledt af deres temporalisering. Således er selve leksikonets nerve dybt forankret i Kosellecks forsøg på at udkaste en mere overordnet modernitetsteori – en teori, der fra først til sidst var præget af en bekymring over en stadigt mere fremtidsrettet begrebsdannelse. Dette normative element viser

sig bl.a. i leksikonets indledning, hvor Koselleck i en ofte oversat passage har sammenfattet værkets målsætninger i tre punkter. For det første formidler det informationer om bestemte begrebers udvikling, for det andet teoretiserer det "der Umwandlungsprozeß zur Moderne", og for det tredje giver det mulighed for at udøve "eine semantologische Kontrolle für unseren gegenwärtigen Sprachgebrauch" (Koselleck 1972, s. XIX).

I 2006 udgav forlaget Suhrkamp *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*, som indeholder en række af Kosellecks senere bidrag til begrebshistorien. Dette posthumt udgivne bind supplerer *Zeitschichten: Studien zur Historik* fra 2000, hvori Koselleck selv nåede at samle de vigtigste af sine bidrag til historie- og tidsteoretiske problemstillinger. Disse værker, der tilsammen med *Vergangene Zukunft* rummer mere end 50 veloplagede og stilistisk fuldendte artikler, viser, at netop den korte afhandling båret af en altid klar tese var Kosellecks stærkeste side. Denne veloplagede præger ikke mindst artiklerne i *Begriffsgeschichten*, der tilsammen præsenterer de væsentligste aspekter i Kosellecks begrebshistoriske forfatterskab. I værkets første del finder man således en række klassiske artikler om begrebshistoriens teori og metode, og i den anden del dykker Koselleck ned i en række enkeltbegrebers historie, hvilket medfører gensyn med temaer, iagttagelser og ledemotiver fra det begrebshistoriske leksikon. Det handler blandt andet om begreber som dannelse, fremskridt, emancipation, krise, patriotisme og revolution. I værkets tredje del om "oplysningssprogets semantik og pragmatik" vender Koselleck blandt andet tilbage til nogle af de emner, som stod centralt allerede i *Kritik und Krise*, og i de to sidste dele trækkes der især på det arbejde, som lå til grund for den store Habilitation.

Kosellecks metode og det begrebshistoriske leksikon er naturligvis blevet kritiseret på en række forskellige punkter – en kritik, der i sig selv er en mindre afhandling værd. Her skal det således kun sammenfattes, at kritikken groft sagt kan opdeles i en metodisk, en historisk og en ideologisk kritik. Den metodiske – eller måske snarere sprogteoretiske – kritik prægede især den tidlige reception af det begrebshistoriske leksikon, og den har hovedsageligt gået på, at Koselleck aldrig for alvor har gjort det klart, hvad et begreb egentlig er. I sine teoretiske skrifter har han ofte støttet sig til den udlægning, at begrebet er den sum af betydninger, der "hænger på ordet", men på den anden side har han også anført, at en begrebshistorisk analyse ikke kan begrænses til at undersøge af ét ords horisont- og betydningsforandringer – den bør også inddrage parallelle begreber og modbegreber. Der angives imidlertid ingen teoretisk grænse for, hvornår begrebet så at sige "hører op", og heri ligger utvivlsomt en teoretisk uklarhed (jf. Busse 1987 samt Polenz 1973). Som vi skal se nedenfor, har nogle begrebshistorikere søgt at løse problemet ved at holde sig til ét ord og dets forskellige bøjninger, og atter andre har valgt at se stort på problemet. Dog trænger det sig altid på, hvis man ønsker at skrive en begrebshistorisk afhandling, og det er også tydeligt i det store leksikon, at de mange forfattere netop på dette punkt har været en smule i vildrede.

Den historiske kritik af Kosellecks begrebshistorie har ikke overraskende handlet om identificeringen af en almen *Sattel-Zeit* i perioden fra 1750 til 1850. Især i nyere tid, hvor parallelle forskningsprojekter er taget op i andre lande, synes det efterhånden uomgængeligt, at leksikonets tese måske nok gælder for Preussen, men at den medfører problemer, hvis den overføres direkte til andre sprogområder. Senest har Jan Marco Sawilla anført en række eksempler på, at Kosellecks identifikation af det sene 1700-tal som tidspunktet for skabelsen af begreber som *der Fortschritt* og *die Geschichte* næppe har almen gyldighed. Således vidner talrige franske kilder om, at det

franske begreb l'histoire var almindeligt udbredt allerede i 1600-tallet (Sawilla 2004). Også for Hollands vedkommende har begrebshistorikere påpeget, at væsentlige komponenter i et moderne politisk vokabular udvikledes i 1500- og 1600-tallet (Tilmans 2006). Denne historiske kritik er i store træk blevet svaret ved, at både Koselleck og hans elever har været ganske åbne over for, at ideen om die Sattel-Zeit kun er et heuristisk greb, som naturligvis skal nuanceres, hvis man studerer andre lande (f.eks. Koselleck 1996, Leonhard 2001 samt Hölscher 1999, s. 67). Endelig har den ideologiske kritik blandt andet gået på, at begrebshistorien på forskellige niveauer er gennemsynet af tysk modernitetskritik (f.eks. Sarasin 1998). Denne kritik er – blandt andet af Kosellecks elever – blevet besvaret med, at Koselleck ikke var reaktionær, men at han levede en i "ekstremernes tidsalder", som han til stadighed følte sig forpligtet til at reflektere over (f.eks. Steinmetz 2006). Efter min mening er det for unuanceret, hvis den tyske begrebshistorie over én kam afvises som et konservativt eller modernitetskritisk projekt. For det første foreligger der mange eksempler på, at man kan lave Koselleck-inspireret begrebshistorie uden at overtage for eksempel hans kritik af utopisk tænkning (f.eks. Leonhard 2001). For det andet er det vel ikke uvæsentligt, at Koselleck konsekvent afstod fra at formulere eller identificere sig med nogen form for politisk ideologi. Koselleck var ingeniørlig en reaktionær fjende af alt moderne. Hans bekymringer var mere præcise og angik i første række utopiske elementer i historiefilosofisk næret ideologi. Netop heri så han livet igennem et problematisk kendetegn ved die Neuzeit (f.eks. Koselleck 2006, s. 268-273).

Nyere tendenser i Tyskland

Det er langt fra nogen nem opgave at kortlægge Kosellecks betydning for nyere tysk historievidenskab. For eksempel forholder det sig langt fra således, at alle afhandlinger med betydelige begrebshistoriske komponenter nødvendigvis er inspireret af Koselleck (se f.eks. Raphael & Tenorth 2006 samt Palonen 2003). Dertil kommer, at andre aspekter af hans teori er blevet spredt til en bred vifte af forskellige fagområder, hvor de er smeltet sammen med andre traditioner, for eksempel inden for erindringshistorie, erfaringshistorie og historieteori. Hvad netop begrebshistorien angår, giver det måske bedst mening at inddele Kosellecks betydning i to spor. For det første er der en række forskere med vidt forskellige baggrunde og interesser, der på forskellig vis har ladet deres arbejde påvirke af begrebshistoriske metoder. Herunder kan man naturligvis regne de mange bidragydere til det store leksikon, men begrebs- og semantikhistorie har også spredt sig i et langt mere komplekst mønster. Måske det på dette punkt giver bedst mening at beskrive begrebshistorien som et metodisk reservoir, der har budt sig til og påvirket en række forskellige arbejder inden for eksempelvis kulturhistorie og mentalitetshistorie. Skal denne "forgrening" kortlægges eller blot skitseres kræver det imidlertid et overblik, som jeg slet ikke besidder. Mere overkommeligt synes det at følge et andet spor – nemlig den mindre gruppe af forskere, som har ladet væsentlige ledemotiver i deres forskning udvikle på basis af Kosellecks forfatterskab og ofte også under hans vejledning. I skrivende stund – knap 40 år efter Kosellecks første publikationer om leksikonets metodiske grundlag – kan man blandt sidstnævnte regne historikere som Lucian Hölscher (Bochum), Willibald Steinmetz (Bielefeld) og Jörn Leonhard (Freiburg). Af disse tre kan især Hölscher beskrives som elev af Koselleck. Således blev både hans Dissertation om offentlighedsbegrebet i tidlig moderne tid og hans Habilitation om protestantiske og socialistiske

fremtidsforestillinger i det tyske kejserrige fra 1871 til 1914 skrevet i Bielefeld under vejledning af Koselleck (Hölscher 1979 samt Hölscher 1989). I årene herimellem arbejdede han blandt andet som redaktionsassistent på *Geschichtliche Grundbegriffe*, og siden 1991 har han haft en lærestol i "nyere historie og historieteori" ved universitetet i Bochum. Han har også udgivet en Koselleck-inspireret afhandling om historiefagets videnskabsteori (Hölscher 2003), og i *Die Entdeckung der Zukunft* fra 1999 er undersøgelse fra habilitationsskriftet blevet integreret i en generel fremstilling af "forgangne fremtider" fra middelalderen til slutningen af det 20. århundrede (Hölscher 1999). Især sidstnævnte værk er i denne sammenhæng interessant, idet Hölscher udbygger ideen om *die Sattel-Zeit* med den vigtige pointe, at det først var fra og med midten af det 19. århundrede, at fremtidsbegrebet for alvor skulle fyldes med mening og derfor blev politisk omstridt.

Som allerede titlen antyder, er Hölschers værk om fremtidens idé- og begrebshistorie stærkt inspireret af den teori, som især kommer til udtryk i *Vergangene Zukunft*. Det er således værkets udgangspunkt, at selvom håb, forventninger og drømme hører til menneskelivets transhistoriske vilkår, så har der været stor forskel på, hvad mennesker har forventet sig i historiens løb. Vigtigst er det i den forbindelse, at vores moderne forestilling om fremtiden som et rum, der skal udfyldes og formes af menneskene selv, hører netop den moderne tid til. For eksempel er der ikke noget, som tyder på, at hverken læg eller lærd i middelalderen forestillede sig fremtiden som plastisk for menneskelig intentionaltitet. På et begrebshistorisk niveau kan dette blandt andet underbygges ved, at selve ordet 'fremtid' optræder ganske sjældent i kilder før det 18. århundrede: "Vor dieser Zeit finden wir das deutsche Wort 'Zukunft' in den Quellen überhaupt nur sehr selten. Und wenn es benutzt wurde, dann nur im Sinne der 'Ankunft', also nicht in zeitlicher, sondern in räumlicher Bedeutung (...) Natürlich sprach man auch hier der Sache nach von zukünftigen Dingen, aber man verfügte hierfür über keine eigenständigen Zeitbegriffe." (s. 36-37) På et praktisk niveau levede middelalderens mennesker med faste rytmer, der var overleveret og stabiliseret gennem mange generationer, og på et lærd niveau støttede man sig til den senantikke fortolkning, at verden blev til omkring 4.000 år før Kristi fødsel, og at den ville gå under omkring år 2000.

I løbet af det 17. og det 18. århundrede brød den bibelske kronologi langsomt sammen, og her er det – igen stærkt inspireret af Koselleck – Hölschers væsentligste tese, at opdagelsen af fremtiden er nært forbundet med en stigende interesse for historien som et rum, der skulle kortlægges. Hölscher følger således den allerede i *Kritik und Krise* udkastede fortolkning, at moderne forestillinger om politik og ideologi i alt væsentligt er et produkt af en grundlæggende temporalisering i det lange 18. århundrede: "Die Zukunft ist in höherem Maße zum Gegenstand menschlicher Vorsorge und Verantwortung geworden, sie ist nicht mehr "Eigentum Gottes", wie man früher sagte, sondern liegt zum guten Teil in unseren Händen." (s. 26) Denne temporalisering – forstået som den mest grundlæggende horisontforandring, idet horisonten på vis åbnede sig – daterer Hölscher for det tyske sprogområde til anden halvdel af 1700-tallet. I tråd med Kosellecks forestilling om en gradvis demokratisering (altså en vertikal spredning) af den politisk-sociale sprogbrug under *die Sattel-Zeit*, understreger Hölscher imidlertid også, at det kun var et lærd publikum, som påvirkedes af denne udvikling: "Die Masse der unterbürgerlichen und bäuerlichen Bevölkerung begann sich in Westeuropa wohl erst seit der Mitte des 19. Jahrhunderts an die Weite dieses geschichtsphilosophischen Zukunftshorizonts zu gewöhnen." (s. 49). Hölscher kalder derfor

perioden fra 1770 til 1830 for "Die Periode der Entdeckung". I dette tidsrum kan man endnu ikke spore egentlige ideologiske horisonter, idet fremtidsbegrebet var nært knyttet til oplysningens forestilling om et alment kulturelt fremskridt – en forestilling, som ifølge Hölscher var næret af en "theologischen Deutung der Geschichte", hvorfor det er et almindeligt træk ved denne periode, at skribenter over hele Europa drømte om fremskridt som en tilbagevenden til en oprindelig harmoni. (s. 65) Det blev således udbredt at udpege en feudal fortid, der gjorde nutiden "eigentümlich leer und damit politisch neu besetzbar." (s. 69-70)

Perioden fra 1830 til 1890 behandler Hölscher som en udbrudsperiode, idet fremtidsforestillingerne blev mere konkrete og mere udbredte. Nationalstaten er den vigtigste ideologiske konstruktion i denne periode, men også den tidlige socialisme og dannelsen af forskellige politiske partier vidner om en mere politisk fremtidsorientering, der adskiller sig fra det 18. århundredes almene fremskridtstanke: "Das Bild vom sozialistischen Zukunftsstaat nahm in den einzelnen Ländern, je nach Spielart der dominierenden sozialistischen Partei, eine mehr anarchistische (Spanien, Rußland) oder kommunistische (Deutschland, Polen), kommunitäre (England) oder zentralistische (Frankreich) Form an." (s. 123) Den efterfølgende periode fra 1890 til 1950 behandler Hölscher som fremtidsforestillingernes storhedstid – en tid, hvor ikke blot alle politiske bevægelser, men også arkitekturen, kunsten og litteraturen var optaget af morgendagen. Næret af den industrielle revolution var fremskridtstanken i denne tid uomgængelig i hele den vestlige civilisation. Spørgsmålet var: "für welche politischen, sozialen und kulturellen Veränderungen man das durch die industrielle Revolution freigesetzte Potential gesellschaftlichen Reichtums nutzen sollte (...). Es gab konservative, liberale und sozialistische, kirchliche und atheistische, anarchistische und faschistische Entwürfe vom 'neuen Menschen' und der 'neuen Gesellschaft'" (s. 131). Fremtiden rykkede således tættere og tættere på nutiden, hvilket blandt andet viste sig i en massiv repræsentation af tidsmaskiner og tidsrejser i forskellige former for litteratur – fremtiden blev æstetisk, og alt fra pædagogik til kønsroller blev historiseret og gjort til genstand for politisk debat. Hölscher peger også på, at denne meget stærke fremtidsorientering, som generelt kendetegner tiden fra 1800-tallets slutning til tiden umiddelbart efter anden verdenskrig, medførte forskellige typer af modbevægelser. Denne civilisationskritik kom især til at stå stærkt i Tyskland, hvor nogle grupper talte om en tilbagevenden til det agrare samfund. Selv disse mønstre kan imidlertid passes ind i Hölschers grundlæggende tese, som er, at vor moderne tids fremtidsforestillinger fra først til sidst har været næret af religiøse forestillinger om et fremtidigt paradys – et tusindårsrige, som menneskene selv kan realisere. Fra og med tiden omkring 1900 var "det nye samfund" således ikke længere et socialistisk foretagende. Begrebet var almindeligt i den politiske debat og blev blandt andet indoptaget også af borgerlige grupper. Denne immanente forestilling om en realisering af historiens endemål lå således også i det tredje riges ideologi: "Die Formel vom 'Tausendjährigen Reich' bezeugte in der nationalsozialistischen Rhetorik lediglich den Anspruch, daß man jetzt am Anfang einer neuen Weltepoche stehe und daß die bevorstehende 'Zeitenwende' von unvergleichlicher Radikalität sein werde." (s. 213) Rent analytisk ender bogen omkring 1950, men Hölscher leger dog med den tese, at perioden siden anden verdenskrig kan behandles som fremtidsforestillingernes nedgangstid.

På et metodisk niveau er Hölschers bog om fremtidsforestillingernes historie kendetegnet ved, at begrebs-historiske teknikker smelter sammen med mere idé- og mentalitetshistoriske læsninger. Netop på dette punkt

følger han nok Koselleck, som også har kombineret studier over begrebers temporalisering med for eksempel den litterære utopis opståen, men han synes måske en smule i modsætning til en mere konsekvent sproglig vending. En sådan finder man til gengæld hos Willibald Steinmetz.

Som Hölscher er også Steinmetz uddannet i Bielefeld, hvor han skrev sin Dissertation om politiske begreber og "Handlungsspielräume" i England fra 1780 til 1867 (Steinmetz 1993). Som elev af Hölscher og Koselleck er det naturligtvis tillokkende at behandle Steinmetz som begrebshistoriker, men metoden i hans første afhandling er snarere diskursanalytisk. Således har han identificeret det som et problem i den "klassiske" begrebshistorie, at man typisk udpeger et eller flere grundbegreber, som dernæst tilbageskrives til en tid, hvor de måske slet ikke stod centralt eller overhovedet var vigtige. Hans metodiske alternativ har været at tilnærme sig politisk diskurs i det engelske parlament via nogle systematiske spørgsmål – for eksempel: hvornår beskrives noget som umuligt, hvornår beskrives noget som nødvendigt, og hvornår allokeres ansvar? Med disse ledetråde har han (her gengivet med hans eget ord) "screenet" store tekstmasser og identificeret nogle argumenttyper, der til forskellige tidspunkter har været typiske for den politiske diskurs. På dette grundlag har han været i stand til at kortlægge betydningsstrukturelle mønstre af kontinuitet og forandring, hvor nøglebegreberne i flere tilfælde er andre, end man umiddelbart skulle forvente (jf. Steinmetz 2002b). Hans Habilitation om engelsk arbejdsret fra 1850 til 1925 blev i 1999 indleveret ved universitetet i Bochum og udkom tre år senere som bog (Steinmetz 2002a). I dette værk kombineres begrebs- og diskurshistoriske metoder med metoder hentet fra retssociologi og kommunikationsanalyse (s. 23). De begrebshistoriske komponenter fremtræder især et langt afsluttende kapitel, hvori han behandler definitionskampe i engelsk arbejdsret i den pågældende periode (s. 535-634).

I modsætning til både Hölscher og Steinmetz kan Leonhard imidlertid ikke beskrives som elev af Koselleck, idet han er uddannet ved universiteterne i Heidelberg og Oxford. Netop i Heidelberg indleverede han således både sin Dissertation om liberalismebegrebet spredning i Europa i det lange 19. århundrede (Leonhard 2001) og sin Habilitation om krigserfaringer og nationsbegreber i Europa og USA fra midten af 1700-tallet og frem til første verdenskrig (Leonhard 2007). Begge afhandlinger er dog stærkt inspireret af Kosellecks teori. Først og fremmest opererer Leonhard nøjagtig som Koselleck med den franske revolution som nøglen til at forstå de mange sproglige nydannelser, der fandt sted i løbet af det 19. århundredes første halvdel: "Ohne die Französische Revolution und ihre langfristige Wirkungsmacht ist der für die historisch-semantische Genese des Deutungsmusters libéral/libéralisme fundamentale ideologische Richtungsimpulse nicht Denkbar." (Leonhard 2001, s. 127) Liberalismebegrebet er således valgt ikke blot som eksempel på det 19. århundredes begrebsforvirring, men også som prisme til en generel "Schwellen- und Krisencharakter der Epoche." (s. 33)

Leonhard følger i dette øjemed en "stærk" begrebshistorisk metode, hvor liberalismebegrebets udspring ikke – som idéhistorikere typisk har gjort – spores til den engelske oplysningstænkning, men derimod til Frankrig, hvor begrebet *idées libérales* opstod. Leonhard viser i den forbindelse, hvordan de eksisterende bøjninger og afledninger af ordet 'liberal' ikke havde nogle politiske og ideologiske konnotationer før 1789. Dette ændrede sig imidlertid i løbet af 1790'erne: "Der Beginn der politischen Bedeutungsgeschichte von libéral im engeren Sinne fällt eindeutig in die Phase nach dem Ende der terreur. Begreift man den Sturz Robespierres und den Übergang in

die thermidorianische Phase des Direktoriums als Beginn einer spannungreichen Suche nach politischer und gesellschaftlicher Stabilisierung, dann erscheint die programmatische Richtung der nun auftretenden idées libérales als diskursives Kennzeichen einer postrevolutionären Herausforderung." (s. 129)

Det hovedtesen i Leonhards værk, at liberalismebegrebet ikke kan studeres som et grundbegreb, men derimod skal kortlægges som et europæisk 'fortolkningsmønster', der kan spores via en cirkulation af de franske idées libérales. I sit omfattende forsøg på at analysere denne komplicerede proces af betydningstransfer går Leonhard frem i fire skridt, der – efter hans egne anvisninger – kan udlægges som en nuancering af Kosellecks mere generelle teori. (s. 66) Det er i den forbindelse hans udgangspunkt, at der allerede før spredningen af de franske idées libérales eksisterede forskellige før-politiske betydninger af ordet 'liberal' i de fire analyserede sprogområder. Disse betydninger har i alle tilfælde tråde tilbage til det latinske liberalitas, men Leonhard viser også, at ordet 'liberal' samtidig havde forskellige konnotationer i de samtidige kontekster. For eksempel eksisterede der i England en ældre tradition for at bruge adjektivet liberal om veldannede gentlemen. Identificeringen af disse før-politiske betydninger er Leonhards første stadie. Næste stadie er en sammensmeltning af disse ældre komponenter med en erfaring og reception af de franske idées libérales. Denne fase omtales som en politisk inkubationstid, og det er et grundlæggende omdrejningspunkt i værket, at et studium af liberalismebegrebets tilblivelse viser, hvordan en cirkulation af begreber modtages på unikke betingelser i forskellige nationale kontekster. Leonhard taler således om, at en komparativ historisk semantik er en kulturelle Transfersgeschichte, hvor man studerer begrebers adaption og integration i forskellige fortolkningsfællesskaber. (s. 559) For eksempel var der rester af den gamle sprogbrug, som gjorde den politiske sprogbrug i England delvist immun over for den franske importvare. Det tredje stadie er hos Leonhard en samfundsmæssig konstatering af begrebet som grundlæggende kontroversielt, hvorefter det fjerde stadie byder på en ideologisk polarisering omkring begrebet, hvor der i perioden efter 1835 udvikles bipolare eller multipolære strukturer af positioner. Det er en afsluttende pointe hos Leonhard, at de positioner, som udvikledes omkring det importerede liberalismebegreb, fik konsekvenser for de forskellige landes særegne Politikdiskurs (s. 564-567).

Samlet set byder Leonhards arbejde på en række replikker til Kosellecks teori. Først og fremmest har han radikaliseret begrebshistoriens erkendelsesteoretiske udgangspunkt, idet han insisterer på, at liberalismebegrebet ikke kan studeres som et europæisk grundbegreb. (s. 546) Heraf følger også den pointe, at begreber ikke blot kan studeres som noget, der udvikler sig over tid inden for lukkede sprogsystemer – de kan også studeres som et plasma af historiske erfaringer, der rejser på tværs af nationale og sproglige grænser for i komplekse mønstre at smelte sammen med lokale horisonter. Endelig er det vigtigt, at Kosellecks tese om die Sattel-Zeit ikke applikeres som en almen teori, men snarere brydes op og genetableres som grundlag for en etapemodel, der kun foregiver at gælde for liberalismebegrebets udvikling. Selv om denne mere præcise "cyklus" for begrebets udvikling grundlæggende set indtræffer samtidig i de fire analyserede kontekster (dog i alle tilfælde med forsinkelser i forhold til Frankrig), er Leonhard i øvrigt ganske åben over for lokale afvigelser og særtræk. Dette gælder ikke mindst den engelske case: "Im Vergleich zur historischen Semantik des Deutungsmusters in Frankreich, Deutschland und Italien ist für England eine spezifische Sonderentwicklung zu konstatieren, die untrennbar mit der Ausbildung

einer eigenen Sattelzeit des englischen Politikdiskurses verbunden ist. Die vormodernen Bezeichnungen whig und tory fungierten seit ihrer Entstehung am Ende des 17. Jahrhunderts als Kristallisationspunkte für eigene politische Wermuster, die eine bis weit ins 19. Jahrhundert hineinreichende semantische Persistenz entfalteten." (s. 554-555) Det kendetegner således de nyeste bidrag til den tyske begrebshistorie, at man udover selve ideen om at skrive begrebshistorie har fastholdt en række andre komponenter i Kosellecks teori – herunder ikke mindst den grundlæggende modernitetstese og forestillingen om en temporalisering af den politisk-socialt begrebsdannelse. Dog er det en mindst lige så væsentlig del af den nyere udvikling, at disse aspekter er blevet nuanceret og anvendt i komparative undersøgelser. Der er med andre ord sket meget siden Geschichtliche Grundbegriffe.

Internationalisering: HPSCG-netværket

Hvor en Koselleck-inspireret begrebshistorie allerede i 1980'erne blev anvendt på temaer i fransk historie og ikke mindst indoptaget i en mere diskursanalytisk tradition (f.eks. Reichardt 1988), er der meget, som tyder på, at den tyske begrebshistorie først blev opdaget temmelig sent i den anglo-amerikanske litteratur. Første vigtige skridt var i denne sammenhæng, at Keith Tribe i 1985 oversatte artikelsamlingen *Vergangene Zukunft* til engelsk, hvilket affødte en anmeldelse i tidsskriftet *History & Theory*. Anmeldelsen blev i øvrigt skrevet af en filosof med speciale i hermeneutik og fænomenologi, og det er mindst lige så karakteristisk for Kosellecks reception i anglo-amerikansk historievidenskab, at den ellers meget velorienterede Quentin Skinner først blev opmærksom på den tyske begrebshistorie i slutningen af 1980'erne via de artikler, som den amerikanske idéhistoriker Melvin Richter publicerede i amerikanske tidsskrifter (Skinner 2002a, I: s. 177).

For den engelsksprogede Koselleck-reception har det især været afgørende, at Richter insisterede på at se lighedspunkter mellem den tyske begrebshistorie og den forskning i de politiske ideers historie, som er foregået inden for den såkaldte Cambridge-skole. Historiografisk betragtet har Cambridge-skolen siden John Pococks hovedværk om *The Machiavellian Moment* (1975) haft den republikanske teori som sit primære studieobjekt. I Pococks nu klassiske monografi udkastes den tese, at der allerede under den italienske renæssance opstod en særlig republikansk diskurs, som i 1600-tallet blev eksporteret til det engelske sprogområde, hvor den først fungerede som et vigtigt udgangspunkt for den engelske borgerkrig for siden at blive det ideologiske grundlag for den amerikanske revolution. Perspektivet har med andre ord været at studere, hvad Quentin Skinner i titlen på sit omfremtrent samtidige og mindst lige så vigtige hovedværk kaldte *The Foundations of Modern Political Thought* (1978). Selv om Cambridge-skolen således ikke har haft udviklingen af en eksplicit begrebshistorie som et fælles projekt, så indtager studier af begrebshistoriske forandringer en central rolle i disse historikers studier over den politiske tænkings forandring og udvikling. Skinners klassiske studium over statsbegrebets udvikling i tidlig moderne tid er i denne forbindelse et forbilledligt eksempel.

Heri har Skinner – i god tråd med Pococks overordnede rammeteori – påpeget, at de første spor af de moderne statsbegreb kan spores til de italienske bystater i det 13. og 14. århundrede, hvor fyrsternes skriftlige vejledninger taler om, at man bør sigte mod at holde byen i en god status, forstået som en stabil og fornuftig tilstand: "Even when we encounter the term status in political contexts, it is almost always evident that what is at

issue is the state or standing of a king or kingdom, not in the least the idea of the state as the institution in whose name legitimate government is exercised." (Skinner 2002a, II: s. 373-374) For eksempel behandles de aristoteliske styreformere som forskellige typer af status i værket *De Regno* af Francesco Patrizi fra Siena. Skinners tese er, at ordet kun gradvist kom til at betegne de institutioner, som skal til, for at en bystats status kan forblive god. På Machiavellis tid var denne udvikling så fremskreden, at *lo stato* blev en selvstændig enhed: "But even Machiavelli usually takes pains to emphasise that the power in question remains that of the prince, and thus that in speaking of *lo stato* he is speaking of *il suo stato*, of the prince's own state or condition of rulership." (s. 378) Det er således Skinners vigtige pointe, at man ikke finder et fuldt udviklet statsbegreb i den italienske renaissance. Søger man dette, må man følge Pococks spor til tiden umiddelbart før den engelske borgerkrig, hvor Thomas Hobbes udviklede den forestilling om staten, som siden kom til at dominere al politisk tænkning: "His suggestion that the duties of subjects are owed to an agency called the state, rather than to the person of a ruler, was still a relatively new and highly contentious one (...) Hobbes's declaration can thus be viewed as marking the end of one phase in the history of political theory and the beginning of another and more familiar one." (s. 368)

Både den bærende tese om den republikanske teori vandring og udvikling og den diskurshistoriske metode, hvormed især Pocock fulgte ideers vandring (jf. Pocock 1971/1989), er senere blevet videreudviklet. Især har Quentin Skinner på skuldrene af analytisk talehandlingsteori argumenteret for en analysestrategi, hvor politisk-teoretiske tekster (som uden sammenligning er Cambridge-skolens foretrukne kildemateriale) tolkes som handlinger eller bevægelser i en samtidig kontekst (jf. Tully 1988). Denne metode er senere blevet fremsat i en mere retorisk orienteret terminologi og især anvendt på et stort studium over Hobbes' filosofi (Skinner 1996, se i øvrigt Palonen 2003). På et mere historisk niveau har Skinners væsentligste bidrag til Pococks 'master narrative' været at følge den republikanske tænkning tilbage til romerske tænkere som Cicero og Quintilian og herfra etablere en forbindelse til den engelske borgerkrig: "one of the most potent sources of radical thinking about the polity in the years immediately preceding the outbreak of civil war in 1642 was provided by classical and especially Roman ideas about freedom and servitude. Far more than has generally been recognised, the outbreak of the English revolution was legitimised in neo-Roman terms." (Skinner 2002b, s. 14) Senest har Skinner-eleven Eric Nelson skabt en yderligere stor fortælling, idet han har knyttet den republikanske tradition til forskellige udløbere af den klassiske græske filosofi (Nelson 2004). Som anerkendt forskningstradition på de bedste universiteter i den anglo-amerikanske verden har de mange generationer inden for Cambridge-skolen udviklet studierne af republikanismens idéhistorie til et imponerende videnskabeligt niveau – vel at mærke samtidig med, at forskningen stadig nærer af et nutidssigte, der i nogen grad synes uforeneligt med den tyske begrebshistorie: grundlaget for moderne politiske sprogbrug ligger ikke i et afgørende brud, som er mere eller mindre identisk med den europæiske oplysningstid, men kan i stedet spores længere tilbage – især til den republikanske tradition, som havde sin storhedstid i senmiddelalderen og tidlig moderne tid (Viroli 1992). Især Skinner har desuden gjort et imponerende forsøg på at koble denne traditions forskningsresultater til et normativt program for 'the history of political thought'. Han har i den forbindelse identificeret denne disciplins nutidssigte og legitimitet i muligheden af at udgrave tabte betydninger. Mere konkret har det ligget ham på sinde at udfordre den moderne liberalismes pa-

tent på frihedsbegrebet ved at rekonstruere et klassisk republikansk – eller 'neo-romersk', som han har foretrukket at kalde denne tradition i sine senere skrifter – frihedsbegreb (især Skinner 1998).

Hvor både Koselleck og Hölscher har anerkendt de republikanske teorier som en optakt til oplysningens politiske teorier (henholdsvis før Cambridge-skolens etablering og efter dens hovedværker, jf. Koselleck 1979, s. 252 og Hölscher 1999, s. 67), har Skinner kategorisk afvist den abstrakte modernitetserfaring, som har næret Kosellecks tænkning og derfra indvirket på hele den begrebshistoriske tradition (Skinner 2002a, I: s. 180). På trods af disse forbehold har Skinner dog honoreret især Richters insisterende forsøg på at bygge en bro med et håb om, at "the two programs will benefit from each other" (Skinner 2002a, I: s. xx). På dette punkt har Pocock været mere reserveret (Pocock 1996), hvilket i grunden er underligt, da netop Pococks teori i modsætnings til Skinners har et tidsteoretisk aspekt tilfælles med Kosellecks. Således identificerer Pocock 'The Machiavellian Moment' til det øjeblik, hvor republikken bliver bevidst om sin egen kontingens, hvilket med lidt god vilje kan tolkes som et tidligt skridt på vejen til den *Verzeitlichung*, som står centralt i Kosellecks teori. Afstanden har dog været for stor. Det nærmeste, man kommer en Cambridge-tilnærmelse til kontinentet, er således det stort anlagte værk *Republicanism: A Shared European Heritage* (redigeret af Skinner og dennes elev Martin van Gelderen), hvori en perlerække af internationalt anerkendte forskere har præsenteret en række punktstudier af republikanismens udbredelse i nogle af de sprogråder, som Cambridge-skolen med dens ofte noget ensidige fokus på latinske og engelske kilder har udeladt. Værkets hovedindtryk er, at republikansk tænkning nok var en vigtig del af den europæiske renæssance i dens mange forskellige nationale varianter, men også at teoriernes udbredelse og gennemslagskraft varierede meget fra område til område (Skinner & van Gelderen 2002).

Selv om Cambridge-skolen således har lokaliseret ophavet for 'moderne politisk tænkning' væsentligt tidligere end Kosellecks *Sattel-Zeit*, har det været Richters væsentlige pointe, at de to traditioner har en række metodiske fællesnævner. I midten af 1990'erne fulgte den finske politolog Kari Palonen i fodsporene på Richter, idet han skrev en række artikler med et mere personfikeret fokus på foreneligheden af Kosellecks og Skinners teorier. Disse betragtninger mundede ud i først en engelsksproget monografi om Quentin Skinners forfatterskab (2003) og siden i et stort komparativt studium over Koselleck og Skinner (2004). Både Richters og Palonens arbejde kan læses som forsøg på at bygge bro mellem den politiske idéhistorie i henholdsvis Tyskland og England/USA, og det var også i den ånd, de sammen tog initiativ til grundlæggelsen af netværket *History of Political and Social Concepts Group* i 1998.

Selv om det vist aldrig er gået helt som ønsket med hensyn til foreningen af den tyske begrebshistorie og den anglo-amerikanske 'history of political thought', så har dette netværk på forholdsvis kort tid etableret sig som et af de mest spændende fora for komparativ forskning i nyere europæisk historie. Fra og med sommeren 2005 har netværket i øvrigt afholdt årlige 'summer schools' for yngre begrebshistorikere ved universitetet i Helsinki, og i skrivende stund er en selvstændig forskerskole under opsejling. Ved Palonens mellemkomst blev *Finnish Yearbook of Political Thought* (senere omdøbt til *Redescriptions: Yearbook of Political Thought and Conceptual History*) i slutningen af 1990'erne det vigtigste sted for publikationen af begrebshistoriske arbejder, og for et par år siden blev netværkets *Newsletter* til tidsskriftet *Contributions to the History of Concepts* (HPSCG). Selv om ganske mange bidrag i

disse publikationer knytter an til Cambridge-skolens ofte snævert afgrænsede og højt specialiserede forskning i tidlig moderne politisk teori, har hovedparten af indlæggene i disse tidsskrifter i forskelligt omfang knyttet an til den tyske traditions fokus på udvikling og udveksling af politiske begreber i det moderne Europa. Det har i øvrigt kendetegnet udviklingen i dette internationale forum, at nationale leksikonprojekter i stil med det tyske har eksisteret side om side med transnationale projekter.

Af de nationale projekter synes især det hollandske og det finske værd at fremhæve. I Holland udspringer den begrebshistoriske forskning af en stor bevilling, der i 1994 blev givet af Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences. Det første produkt var antologien *History of Concepts: Comparative Perspectives* (1998), der overordnet set fulgte i fodsporene på Richters og Palonens teoriforenende sigte. Væsentligste nyskabelse var en håndfuld forsøg på at kombinere mere traditionelle begrebshistoriske læsninger af skriftligt kildemateriale med en konsekvent brug af billeder som kilder til forgangne forestillinger. På et mere empirisk niveau har den hollandske forskning fokuseret på udvalgte nøglebegreber som frihed, fædreland og borgerskab, hvortil kommer, at forskningen i udpræget grad har været netværksbaseret, idet mange forskellige fagtraditioner har deltaget i arbejdet. Resultaterne er publiceret som monografier over enkelte begreber og er altså ikke – som i både Tyskland og Frankrig – blevet samlet i et leksikonformat. Derudover er den vigtigste forskel, at de hollandske forskere i højere grad end tyskerne har valgt at supplere tesen om en større omsadling i den europæiske oplysningstid med tyngdepunkter længere tilbage i tid. Baggrunden herfor er ikke overraskende de særlige forhold, der kendetegner tidlig moderne hollandsk historie: det var en republikansk stat, aristokratiet var ikke særlig indflydelsesrigt, det økonomiske liv var tidligt domineret af en stor international handel, og såvel det religiøse som det kulturelle liv var bemærkelsesværdigt åbent og pluralistisk sammenlignet med for eksempel Tyskland. Netop derfor har man for Hollands vedkommende identificeret en mere langstrakt modernisering af det politiske vokabular. For eksempel anvendtes det hollandske ord for frihed meget tidligt i en magtkritisk betydning, og allerede i midten af 1600-tallet kan man lokalisere en større diskursændring, der dominerede helt frem til slutningen af 1700-tallet. Den næste større omkalfatring indtraf omtrent sideløbende med den *Sattel-Zeit*, som Koselleck har identificeret for det tyske sprogområde (Tilmans 2006).

Hvor en tilbagekobling til tidlig moderne tid har kendetegnet den hollandske forskning, har de nationale projekter i den europæiske periferi ikke overraskende fremskrevet det kronologiske tyngdepunkt. I 2002 publiceredes et lille leksikon over reception og udvikling af politiske begreber i Spanien i det 19. århundrede, og i 2003 udgav en gruppe af finske begrebshistorikere et tilsvarende bind om politiske begreber i Finland. Som de hollandske monografier er både det spanske og det finske leksikon publiceret på forskernes modersmål, men via ovennævnte tidsskrifter er de væsentligste iagttagelser på forskellig vis blevet formidlet til et internationalt publikum. For Finlands vedkommende har fremskrivningen af det kronologiske fokus været særlig oplagt, da det finske sprog i løbet af det 19. århundrede udvikledes fra at være en integreret del af den lokale bondekultur til at være det dominerende sprog i såvel det politiske liv som inden for videnskaben. Det finske projekt er blevet kritiseret for ikke i tilstrækkelig grad at studere de ældre forbindelser til især svensk politisk sprogbrug, men det er

samtidig blevet rost for de meget grundige studier, som i alt ti forskere har underlagt hver deres begreb: magt, regering, samfund, stat, folk, borger, repræsentation, parti, politik og revolution (Ihalainen 2005b).

Ved siden af disse nationale projekter har der som nævnt været en tendens i retning af transnationale projekter. Fra flere kanter – især af Lucian Hölscher – har der været leget med tanken om ét stort begrebshistorisk leksikon, der ideelt set skulle dække hele Europa. Denne drøm er dog aldrig blevet realiseret, og i skrivende stund synes det heller ikke at være i den retning, vinden blæser. Projektet synes simpelthen for uoverskueligt: Hvilke begreber skal med? Hvordan skal de udvælges? Hvad skal være det metodiske grundlag? Hvem skal formulere det? Hvilke(t) sprog skal der skrives på? osv.

På nuværende tidspunkt er de transnationale projekter altså udelukkende blevet realiseret som monografier, og det er formentlig også i denne form, den transnationale tilgang til studiet af politiske ideers spredning og udvikling vil blive anvendt i de kommende år. Således handler en betydelig del af den metodiske debat i disse år netop om mulighederne for den komparative eller transnationale begrebshistorie, og der tegner sig i den forbindelse mindst tre forskellige veje. For det første kan den følge historiefagets traditionelle forståelse af komparativ historieforskning som en sammenligning af selvstændige entiteter – ofte som en sammenligning af nationale forskelle under beslægtede forandringsprocesser. Et fremtrædende eksempel på denne tilgang er den finske historiker Pasi Ihalainen, der i 2005 udgav et komparativt studium over nationsbegrebets udvikling i politiske prædikener i Holland, Sverige og England i perioden fra 1685 til 1772. For det andet kan en komparativ eller transnational begrebshistorie fokusere på fænomener som kulturel transfer, oversættelse og interaktion. Denne tilgang kendetegner blandt andet Jörn Leonhards førnævnte studium over liberalismebegrebet, hvori han følger et ords rejse gennem det 19. århundredes Vesteuropa og dermed gør serier af sammensmeltede horisonter til værkets tematiske omdrejningspunkt. Endelig kan en transnational begrebshistorie for det tredje søge en mere konsekvent løsrivelse fra historieskrivningens traditionelle fokus på nationale grænser. Netop det sidste kendetegner for eksempel Kari Palonens arbejde med politikbegrebets historie.

Kari Palonen: politikbegrebets historicitet

Længe før Kosellecks studier over politiske begreber opnåede en bredere international anerkendelse, havde Palonen udviklet sin interesse for begrebshistorie og i særlig grad for politikbegrebets historicitet. Allerede i 1985 – to år efter hans ansættelse som professor ved institut for filosofi og socialvidenskab ved universitetet i Jyväskylä – udgav han således afhandlingen *Politik als Handlungsbegriff: Horizontwandel des Politikbegriffs in Deutschland 1890-1933* (1985), der identificerer en såkaldt horisontforandring i den måde, hvorpå politikbegrebet blev anvendt i den tyske litteratur fra tiden mellem Bismarck og Hitler – en horisontforandring, der førte fra politik som et 'disciplinbegreb' til en ny forståelse af politik som et 'handlingsbegreb' (Palonen 1985: 21). Via læsninger af såvel kendte teoretikere som Carl Schmitt og Max Weber som en række af de mindre kendte skribenter, der bidrog til datidens ret omfattende litteratur på området, viser Palonen, hvordan den nye forståelse af ordet 'politik' spredte sig i en mangfoldighed af beslægtede tematiseringer og formuleringer. 'Det politiske' var blot en af de nye vendinger, der opstod i denne periode – et begreb, der i øvrigt blev tematiseret forskelligt af blandt andre Schmitt

(ven/fjende), Karl Mannheim (som irrationelt spillerum) og Weber (som ambivalent situation). Interessen for Weber som politisk teoretiker blev senere et tyngdepunkt i Palonens videnskabelige produktion. Hans publikationsfortegnelse vidner således om en række specialstudier – herunder monografien *Das 'Webersche Moment': Zur Kontingenz des Politischen* (1998), hvori han videreudvikler sin tese til, at Weber var den første, der forenede politikbegrebet med en fuldt udviklet erfaring af kontingens. Dermed indledte Weber den subversive tænkning, der kom til at spille en væsentlig rolle i det 20. århundredes politiske teori. Denne forbindelse blev allerede antydet i *Politik als Handlungsbegriff*, og den udvikledes videre i *Die Thematisierung der Politik als Phänomen: Eine Interpretation der Geschichte des Begriffs Politik im Frankreich des 20. Jahrhunderts* (1989).

På et teoretisk niveau har Palonens bidrag især bestået i at insistere på fortsat at forbinde den begrebshistoriske metode med Kosellecks teorier om tid og temporalitet. I modsætning til Richter, der har nedtonet betydningen af dette tidsteoretiske aspekt, har Palonen søgt at gøre kategorier som kontingens og temporalisering til centrale omdrejningspunkter. Denne kobling er igen nært forbundet med hans overtagelse og videreudvikling af Kosellecks makrohistoriske optik: "Hos Koselleck præsenteredes de begrebslige forandringer under die Sattel-Zeit oprindeligt som en tredje revolution, der supplerede Den franske Revolution og Den industrielle Revolution. Uden at underkende betydningen af Den franske Revolution, er det min tese, at afgørende forandringer i forståelsen af tid i politisk praksis først indtraf senere, nemlig henover det 19. århundrede og frem til begyndelsen af det 20. århundrede." (Palonen 2005a, s. 54) Denne videreskrivning af Kosellecks tese om, at erfaringen af kontingens i stigende grad er trængt ind i de politiske begreber – vel at mærke i en proces, der ikke afsluttedes efter 1850, men tværtimod intensiveredes op gennem det 19. århundrede med kulmination i det 20. århundrede – er også bærende i hans seneste værk *The Struggle with Time: A Conceptual History of 'Politics' as an Activity* (2006).

I lighed med Leonhard følger Palonen en "stærk" metode, idet politikbegrebet studeres via de betydninger, som over tid og rum har været knyttet til 'polit-vokabularet'. Han er med andre ord ganske tilbøjelig til at skifte ord. Det står i den forbindelse centralt hos Palonen, at man netop i 'polit-vokabularet' kan spore rester af en antik betydningshorisont – især aristoteliske elementer – langt ind i moderne tid. Overordnet følger altså også han Kosellecks tese om, at moderne historie adskiller sig fra ældre historie ved, at politiske og sociale begreber ikke længere lader sig bestemme og korrigere på basis af erfaringer, men i stigende grad har indoptaget fremtidsorienterede flugtlinjer. Dette gælder således også politikbegrebet, der traditionelt var næret af den antikke idé om politik som en disciplin om kunsten at lede polis (eller senere staten).

Det nye fænomen, der fra og med sidste halvdel af 1700-tallet trængte sig på og ændrede betingelserne for artikulationen af det antikke 'polit-vokabular', var dels den begyndende demokratisering af de vesteuropæiske samfund og dels den dermed forbundne professionalisering af det politiske arbejde. Da England – i modsætning til Tyskland og Frankrig (og man kunne tilføje Danmark) – allerede fra begyndelsen af 1700-tallet havde en vel-etableret tradition for parlamentarisk praksis, kan Palonen ikke overraskende vise, at det er i engelske kilder – især hos David Hume – man for første gang ser en brug af politikbegrebet, der bryder med forestillingen om politik-som-disciplin. Palonen fremhæver Alexis de Tocqueville og Karl von Clausewitz som to andre markante tænkere, der ganske vist senere, men stadig meget tidligt i forhold til den nye horisonts egentlige gennembrud,

teoretiserede politik-som-aktivitet. Hvor for eksempel Immanuel Kant stadig forbandt 'politik' med 'moral', knyttede Clausewitz en tidligere utænkkelig forbindelse til fænomenet krig, og Tocqueville knyttede politikbegrebet til sin kritik af den gamle verdens ordenstænkning.

Denne tidlige tematisering af politik-som-fænomen er imidlertid blot det første skridt i den rammeteori, der bærer Palonens værk. Det er således hans vigtigste tese, at skiftet fra politik-som-disciplin til politik-som-fænomen førte til fremkomsten af to modstridende spor, der har domineret politikbegrebet og den politiske teori gennem de sidste 200 år. Inspireret af Kosellecks tilbøjelighed til at sondre mellem rumlige og tidlige kategorier, identificerer Palonen politik-som-sfære og politik-som-aktivitet som de grundmetaforer, hvorom politikbegrebet er blevet tematiseret i moderne tid. Han understreger i den forbindelse, at fortolkningen af politik-som-sfære har væsentlige aspekter tilfælles med den antikke forestilling om politik-som-disciplin: "Da den gamle horisont for politik-som-disciplin mistede sin betydning, var det let at gentænke politik-som-fænomen i rumlige termer." (s. 56). Venstre-højre dikotomien er blot en af de mange rumlige tematiseringer, der brød frem efter Den franske Revolution og stadig ligger dybt i moderne politisk sprogbrug. I modsætning til denne omskrivning af denne antikke betydningshorisont, var konceptualiseringen af politik-som-aktivitet derimod noget radikalt nyt.

Hvad selve metoden angår, adskiller Palonen sig på væsentlige punkter fra historievidenskabens traditionelle forståelse af komparation, idet han insisterer på ikke at studere nationale udviklinger, men derimod bruger et imponerende stort kildemateriale fra England, Tyskland og Frankrig for at tilnærme sig nogle idealtypiske artikulationer af politik-som-aktivitet. Hans løsning er at analysere 'polit-vokabularets' spektrum eller felt af betydninger via ni forskellige idealtypiske betydninger. Disse såkaldte *topoi* skal ikke introduceres her – blot skal det nævnes, at han rent metodisk formår at løsrive en transnational indsamling af betydningsdata fra både nationale afgrænsninger og traditionel kalenderkronologi. Både de nationale forskelle og de enkelte *topoi*s kronologiske tyngdepunkter kommer således ind som noget sekundært, der behandles relevante steder undervejs. For eksempel var der mange tyske forfattere, der undersøgte politikbegrebet i begyndelsen af det 20. århundrede, hvilket ikke er en tendens, som kan genfindes i England, og ved indgangen til 1960'erne kan der identificeres en stor teoretisk aktivitet omkring politikbegrebet i Frankrig, hvilket ikke i samme omfang gælder for hverken den engelske eller den tyske litteratur. På trods af forskelle som disse, fastholder Palonen dog, at der kan skitseres en overordnet kalender for politikbegrebets udvikling, der går på tværs af nationale afvigelser. Det ligger således som en rød tråd hos Palonen, at den afgørende forbindelse af politik og kontingens skete i begyndelsen af det 20. århundrede. Weber står som nævnt særligt centralt, men der henvises også til skabelsen af begrebet Politisierung i 1907 som et vigtigt skæringspunkt.

Forskydningen fra die Sattel-Zeit til demokratiseringens tidsalder har i nyere tid ført til, at Palonen har argumenteret indgående for, at begrebshistorikere bør kaste sig over parlamentarisk kildemateriale, og et af hans nuværende forskningscentre er derfor tilegnet studiet af 'the parliamentary style of politics'. Det synes i øvrigt at være en opfordring, der går fint i spænd med hans mere normative ambition, nemlig at nedbryde de ofte meget kategoriske skel mellem forskelle former for politisk aktivitet. Det er i øvrigt et sigte, som Palonen i nyere tid har forfulgt på flere fronter. På hjemmesiden for det ovennævnte forskningscenter angives det for eksempel som en

vigtig del af centrets arbejde at virke for en større litterær aktivitet blandt finske politikere. Palonen har således ikke blot udkastet et bud på, hvordan en transnational begrebshistorie kan se ud – han har også stærkere end nogen anden inden for den internationale debat om begrebshistorie understreget, at denne tilgang ikke blot er en form for idéhistorie – det er også en måde at teoretisere på og som sådan et politisk virke, der har spørgsmålet som sin strategi og perspektivismen som sin ideologi. Hvor Koselleck havde begrebshistorien som et element i en teori, der kritiserede den ideologiske tænkning, som næret af oplysningens historiefilosofi til stadighed gav liberalismen og socialismen mening, har Palonen brugt begrebshistoriske teknikker i sit virke for en fastholdelse af den ikke uvæsentlige pointe, at politik basalt set handler om, at mennesker kan ændre deres samfundsmæssige kontrakter. Selv om dette umiddelbart virker uforeneligt med især den tidlige Kosellecks skarpe kritik af de politiske ideologiers utopier, er det et væsentligt aspekt af Palonens teori, at han konsekvent har afholdt sig fra utopiske overvejelser, og netop har hyldet teoretikere som Skinner og Koselleck for, at de arbejder med en åben fremtid (f.eks. Palonen 2002). Derudover er det måske væsentligst, at Palonen nøjagtig som Koselleck og Skinner ikke betragter begrebs- og idéhistorie som et rent akademisk anliggende. Netop hér ligger naturligvis en fortsat udfordring ikke blot begrebshistorikere, men i grunden for alle historikere: hvorfor giver det overhovedet mening at studere dette eller hint?

Om den danske reception

Selv om dansk historievidenskab på mange måder har stået tæt ved den tyske, så leder man forgæves efter danske anmeldelser af *Geschichtliche Grundbegriffe*, da det første bind udkom i 1972. En del af forklaringen er formentlig, at faglig fornyelse på daværende tidspunkt i hovedsagen kom fra marxistisk hold, og i 1980'erne var det især under inspiration af den franske mentalitetshistorie, at ikke-materielle faktorer blev teoretisk tematiseret. Hvad angår politisk idéhistorie eksisterer der ganske vist en ældre dansk tradition, hvor man især har beskæftiget sig med det 19. århundrede. Povl Bagges disputats om D.G. Monrads statstanker er i den forbindelse en klassisk reference (Bagge 1936), men overordnet set er dette ikke en tradition, som har rendyrket det begrebshistoriske perspektiv. Ved midten af 1980'erne eksisterende der med andre ord ikke et bredere kendskab til den tyske begrebshistorie, og der var heller ikke – som det var tilfældet både i Frankrig og England – udviklet, hvad der kan beskrives som en lokal parallel. En rapport fra den 18. nordiske konference i historisk metode viser dog, at Kosellecks skrifter var kendt af teoretisk interesserede forskere allerede i midten af 1980'erne (især Jensen 1985), men det er næppe for meget sagt, at begrebshistorie ikke har været en mere almen kendt del af det historiefaglige landskab.

Ganske få senere var situationen en ganske anden. I 1990 udgav Den jyske historiker en dansk oversættelse af Reinhart Kosellecks artikel om "Sprachwandel und Ereignisgeschichte" (Koselleck 1990), og det er formentlig karakteristisk for det danske historiefags reception af Koselleck og den tyske begrebshistorie, at det pågældende temanummer omhandlede den sproglige vending, og at det blandt andet bød på en erkendelsesteoretisk debat, der siden er blevet både berømt og berygtet i dansk faghistorie. "Findes historien – virkelig?" var det spørgsmål, som blandt andet litteraten Hans Hauge rejste i en debat, hvor især Hayden White var en tilbagevendende reference. Teorihistorisk betragtet adskiller den danske debat sig altså fra den tyske derved, at begrebshistorie ikke i

første række forbindes med hermeneutikken og den filologiske ordbogstradition, men derimod fra begyndelsen er blevet knyttet til diskursanalytiske teorier. Denne forskydning kendetegner blandt andet Jan Ifversens ph.d.-afhandling *Om magt, demokrati og diskurs* fra 1997 (Ifversen 1997). I et nyere arbejde har Ifversen suppleret dette perspektiv med en sammenlignende undersøgelse af sprogteorien i Gadammers hermeneutik med begrebsforståelsen hos Koselleck (Ifversen 2003).

Det var også Ifversen, der sammen med Uffe Østergaard stod han også bag et begrebshistorisk forskernetværk, som i 1995 blev oprettet med midler fra Statens Humanistiske Forskningsråd. Netværkets aktiviteter førte i første række til antologien *Begreb og historie*, der som det første af i alt tre bind i serien "Begrebshistoriske studier" introducerede begrebshistorien for danske læsere (Ifversen & Østergaard 1998). Seriens anden og tredje udgivelse var henholdsvis Ifversens ph.d.-afhandling og Claus Møller Jørgensens ph.d.-afhandling om dannelse og humanistisk videnskab i det 19. århundrede (Jørgensen 2000). Sidstnævnte placerer sig i øvrigt snarere i en nationalismehistorisk end en begrebshistorisk forskningstradition. Der har ikke siden været flere udgivelser i denne serie, men koblingen fra begrebshistorie til sproglig vending og diskursanalyse har fået sit eget liv langt fra faghistoriske kredse – blandt andet hos Niels Åkerstrøm Andersen, der har introduceret Koselleck side om side med Michel Foucault, Ernesto Laclau og Niklas Luhmann i sin populære bog om *Diskursive analysestrategier* fra 1999 (Andersen 1999). Ser man bort fra Ifversens behandling af Rolf Reichardt og den begrebshistoriske forskning i Frankrig, er det i øvrigt kendetegnende for den danske reception, at begrebshistorie i langt de fleste sammenhæng har været synonym for Kosellecks begrebshistorie.

Selv om denne fortolkning af begrebshistorien som en 'diskursiv analysestrategi' formentlig både har været og fortsat er den mest almindelige fortolkning blandt danske historikere og historiestuderende, har der også været anlagt andre vinkler på især Kosellecks skrifter. I sit hovedværk *Historie – Livsverden og fag* fra 2003 har Bernard Eric Jensen for eksempel udlagt Kosellecks teori således, at begrebshistorien fremstår som noget sekundært i forhold til hans historieteoretiske overvejelser, der placeres i en hermeneutisk tradition (Jensen 2003). Jensen har som nævnt haft Koselleck som en central reference længe før den sproglige vending og diskursbegrebet kom på dagsordenen, og hans brug af Koselleck adskiller sig ikke overraskende fra Ifversens og Åkerstrøm Andersen derved, at han ikke primært har interesseret sig for skrifterne om den begrebshistoriske metode, men i højere grad for artiklerne med fokus på historiebevidsthed. Inspireret af Koselleck har Jensen blandt andet skrevet en debatskabende artikel om danske faghistorikeres historiebegreb (Jensen 2004). Selv om der således har været mange stemmer i koret, er det næppe for meget sagt, at koblingen til den sproglige vending har domineret begrebshistoriens danske reception, og at den empiriske anvendelse af begrebshistoriske metoder også har haft dette udgangspunkt. Dette gælder for eksempel begrebshistoriens anvendelse inden for den historiografiske forskning, hvor Mads Mordhorst er det vigtigste navn.

Mordhorsts historiografiske studier er samlet i afhandlingen *På sporet af historien*, der i 2002 blev indleveret som ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet (Mordhorst 2002). Denne afhandling er et opgør med den historiografiske forskningstradition, der har udpeget tiden fra 1880 til 1920 som den periode, hvor både det ideologiske og institutionelle grundlag for den moderne danske historievidenskab blev skabt. Mordhorst gør op med

denne fortolkning, idet han på skuldrene af Koselleck argumenterer for, at grundlaget for disse forandringer på et begrebsligt niveau blev skabt små 100 år tidligere: "Omkring år 1800 udviklede der sig en verdensanskuelse, som byggede på en historiserende tænkning og idéen om Historien. Historien var et mentalt begreb, en forestilling om, at der i hele det tidlige forløb var en sammenhæng, en plan og et mål, hvad enten mennesket havde erkendt det eller ej. Selvom verden forekom kaotisk og tilfældig, var der en mening, som kunne erkendes ved indsigt i Historien. Historie skulle ikke kun være viden om fortiden, men også give forståelse af formålet med nutiden og fremtidige handlemuligheder." (Mordhorst 2002, I: s. 3) Når Historien opstod som forestilling og begreb, blev der behov for en videnskab, som kunne give begrebet et indhold, og det er Mordhorsts tese, at de ideologiske betingelser for denne videnskab i en dansk sammenhæng blev udviklet i første halvdel af 1800-tallet. Således peger undersøgelsen overordnet set i den retning, at den danske begrebsudvikling er kompatibel med Kosellecks teori. Dog udpeger den også nogle vigtige afvigelser. For eksempel udvikledes der både i Frankrig og Tyskland en spekulativ historiefilosofi fra og med midten af 1700-tallet – en genre, der først kom til Danmark i første halvdel af det 19. århundrede. Min egen bog om Kildekritikkens begrebshistorie (2005) er et senere eksempel på, at begrebshistoriske metoder er blevet anvendt inden for en historiografisk forskningstradition.

Ved siden af de historiografiske studier er der især grund til at nævne Ove Korsgaards Kampen om folket: Et dannelseperspektiv på dansk historie gennem 500 år, som i 2004 blev forsvaret for den pædagogiske doktorgrad ved Danmarks Pædagogiske Universitet (Korsgaard 2004). Korsgaard er hverken faguddannet historiker eller ansat ved et historisk institut, men ikke desto mindre har han skrevet det eneste større forsøg på at foretage en begrebshistorisk tolkning af det danske samfunds modernisering. Med reference til Koselleck har han haft det som sin bærende problemstilling at studere den danske værdidebat som en kamp om folkebegrebet. Værkets første del omhandler den kristne stat fra reformationen til oplysningstiden, hvor omdrejningspunktet er Luthers politiske filosofi og den "protestantiske fundamentalisme", som i dette tidsrum dominerede alle aspekter af det danske samfundsliv. Værkets anden del omhandler udviklingen af den danske nationalstat fra sidste halvdel af 1700-tallet og frem til 1864. Med udgangspunkt i dannelsesteoretikere som Ove Malling, P.F. Suhm, N.F.S. Grundtvig, C.F. Allen og J.N. Madvig etablerer Korsgaard generelt et billede af den danske nationalstat som en ideologisk konstruktion, der blev til i en periode nogenlunde sammenfaldende med Kosellecks Sattel-Zeit. I værkets tredje del opdeles "den demokratiske nationalstat" i tre faser: embeds- og godsejerstaten fra 1848 til 1901, venstrestaten fra 1901 til 1929 og socialstaten fra 1929 til 1972. I disse kapitler lægger Korsgaard vægt på grundtvigianismens store betydning for folkebegrebets bestemmelse. På et mere overordnet niveau peger Korsgaards værk i retning af, at Kosellecks teori har en betydelig forklaringskraft også over for det danske samfunds modernisering – dog med den væsentlige mellemregning, at folkebegrebet i Danmark fik en særlig grundtvigiansk prægning, hvorfor dets udvikling kom til at adskille sig markant fra det tyske folkebegreb i første halvdel af det 20. århundrede og desuden peger i retning af en særlig dansk vej ind i det moderne.

Både Mordhorst og Korsgaard har lagt deres empiriske hovedvægt på kilder fra det 19. århundrede, hvilket går igen i to mindre begrebshistoriske afhandlinger af Henrik Horstbøll og Niels Clemmensen. Horstbøll, der var blandt de første danske forskere til at interessere sig for begrebshistorie, har blandt andet publiceret en artikel om

den almindelige valgrets begrebshistorie i et temanummer af *Den jyske historiker* om systemskiftet i 1848-49 (Horstbøll 1989). Heri viser han først og fremmest, at væsentlige dele af den liberale retorik i tiden omkring 1848 og 1849 havde rødder i en luthersk tradition: "Den europæiske, liberale politiske strømning slog igennem i Danmark i modsætningsfyldt sammenhæng med religiøse vækkelser på grundlag af en lang protestantisk tradition." (s. 178) Meget utraditionelt for den danske debat om begrebshistorie udpeges Lucien Fèbvre af Horstbøll som "begrebshistoriens nestor" (s. 173). De begrebslige brydninger i den politiske diskurs fra midten af 1800-tallet er også omdrejningspunktet i en artikel af Niels Clemmensen i samme nummer af *Den jyske historiker*. Clemmensen udtrykker mere eksplicit sit teoriapparat, der blandt andet er inspireret af Koselleck og Ifversen og udvikles til en retorikanalyse, hvor hovedvægten ligger på bøjninger af ordet 'konservativ'. Det er således Clemmensens tese, at det var et kendetegn ved den politiske diskurs i Danmark midten af det 19. århundrede, at det var uomgængeligt positivt at være konservativ, hvorfor forskellige parter søgte at bestemme begrebet og derigennem legitimere deres egne interesser (Clemmensen 1989).

Udover det kronologiske tyngepunkt er det fælles for Mordhorst, Korsgaard og Clemmensen, at begrebshistorie eksplicit sættes lig med Kosellecks begrebshistorie, og at denne i øvrigt betragtes som en del af historiefagets sproglige vending – for eksempel bygger Mordhorst begrebshistorien sammen med Hayden Whites teori. Netop en sådan eklektisk brug af begrebshistoriske metoder, kendetegner generelt begrebshistoriens reception i dansk faghistorie. Det gælder således ikke kun for flere af de ovennævnte forfattere, men også for Peter Henningsen, der har mange begrebshistoriske iagttagelser i sin kulturhistoriske disputats om bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark (Henningsen 2006), og Lene Kochs artikel om eugenikbegrebet i en dansk kontekst synes også værd at nævne i denne sammenhæng (Koch 2006). I skrivende stund kan man i øvrigt opregne mindst en håndfuld igangværende ph.d.-projekter, som i større eller mindre grad inddrager begrebshistoriske tilgange, men altså ikke i første række orienterer sig mod en international begrebshistorisk forskningsdebat. Da det netop kun er metodiske karakteristika og ikke historiske problemstillinger, som binder disse værker sammen, er det naturligvis ganske vanskeligt at tale om en dansk tradition for begrebshistorie. Disse vanskeligheder bliver ikke mindre, hvis man udvider perspektivet til de studier, som åbenlyst er underrettet af en begrebshistorisk tilgang, men i øvrigt ikke ekspliciterer et teoretisk eller metodisk apparat. Dette gælder for eksempel Klaus Petersens artikel om begrebet 'velfærdsstat' i dansk politisk retorik (Petersen 2001), og det gælder Morten Things undersøgelse af begreberne antikommunisme og antisemitisme (Thing 2003).

Generelt kan man altså konkludere, at interessen for begrebshistorie er eksploderet inden for de seneste 10 år. Hvad Koselleck angår, skal det i øvrigt nævnes, at Niklas Olsen, som er uddannet ved Københavns Universitet og pt. ansat som stipendiat ved EUI i Firenze, arbejder på en engelsksproget ph.d.-afhandling om Kosellecks forfatterskab. Indtil videre har dette arbejde har ført til teoriehistoriske artikler om Kosellecks forhold til blandt andre Carl Schmitt, Martin Heidegger og Karl Löwith (Olsen 2004, 2005 samt 2007). Olsen er i øvrigt medredaktør af en dansk Koselleck-udgivelse, som i foråret 2007 udkommer på Hans Reitzels Forlag i København. Heri vil danske læsere inden længe finde oversættelser af fire artikler om begrebshistorie fra *Vergangene Zukunft* samt fire artikler om blandt andet teorihistorie fra *Zeitschichten* (Koselleck 2007).

Det imidlertid ikke kun historikere, som har taget begrebshistorien til sig. Også blandt idéhistorikerne og politologerne har der i de senere år været mange referencer til især Koselleck. Blandt idéhistorikerne har især Hans-Jørgen Schanz inddraget Koselleck i sine modernitetsteoretiske skrifter (f.eks. Schanz 1996). Hos Schanz læses Kosellecks teori som en historisering af Heideggers filosofi. Det har med andre ord drejet sig om de dele af Kosellecks teori, der peger i retning af tidsbevidsthed og modernitetsteori og ikke om de metodiske artikler i forfatterskabet. Med rødder i en hermeneutisk tradition, hvor metode somme tider fremstilles som det modsatte af tænkning, ville det formentlig ligge Schanz fjernt at udvikle en idéhistorisk metodologi. I nyere tid har yngre idéhistorikere ved instituttet imidlertid interesseret sig for idéhistoriens mere metodiske aspekter (f.eks. Lassen 2005), og i foråret 2007 udkommer et temanummer af *Slagmark: Tidsskrift for idéhistorie om netop begrebshistorie med særligt henblik på Koselleck*.

Denne udvikling minder umiddelbart om den interesse, der også inden for de politologiske forskningsmiljøer har været for Kosellecks begrebshistorie. Således har Uffe Jakobsen, der sammen med Jan Ifversen har udgjort den danske repræsentation i det internationale netværk, brugt begrebshistoriske metoder i sine studier over politiske begreber i Danmark efter anden verdenskrig (f.eks. Jakobsen 2005). Også Ole Wæver har ladet begrebshistoriske metoder smelte sammen med en konstruktivistisk teori om international politik (f.eks. Wæver 1997), og hos Jens Bartelson er begrebshistorien tolket ind i en eksisterende tradition for politisk teori (f.eks. Bartelson 1995 samt 2001). En beslægtet projektbaseret integration af begrebshistoriske elementer finder man hos Lars Erslev Andersen, der i skrivende stund arbejder på et større projekt om terrorismebegrebet i nyere amerikansk udenrigspolitik. På et teoretisk niveau har Andersens vigtigste bidrag været meget eksplicit at læse Koselleck i lyset af Gadammers hermeneutik (Andersen 2004). Niels Åkerstrøm Andersen, der som allerede nævnt har skrevet en populær introduktion af Kosellecks teori, har i en række empiriske arbejder beskæftiget sig med temaer, der også kan beskrives som politologiske. Det gælder blandt andet hans afhandling om Borgerens kontraktliggørelse (Andersen 2003). Med referencer til blandt andre Luhmann og Habermas har også Gorm Harste (statskundskab i Århus) inddraget begrebshistoriske metoder (f.eks. Harste 2002), og endelig bør det nævnes, at også dansk litteraturvidenskab er blevet påvirket af begrebshistoriske analysestrategier (f.eks. Kjældgaard 2004). Udover visse metodiske sammenfald har disse studier næppe andet tilfælles, end at den begrebshistoriske metode er blevet løsrevet fra de periodespecifikke spørgsmål, som har domineret store dele af især den tyske tradition.

Hvad angår den anglo-amerikanske Cambridge-skole, har den haft bemærkelsesværdig ringe gennemslagskraft i Danmark. Selv om enkelte historikere med interesse i politisk idéhistorie (for eksempel Henrik Horstbøll) har referencer til især John Pocock, synes denne tradition at stå betydeligt svagere end den tyske begrebshistorie. En af forklaringerne kunne være, at der ikke – i hvert fald ikke så vidt – er noget, som tyder på, at der findes en dansk variant af historien om den republikanske tradition. Karakteristisk nok er der ikke noget dansk bidrag til *Republicanism: A Shared European Heritage*, og med undtagelse af en ret betydelig Montesquieu-reception i Danmark i midten af 1700-tallet kan der ikke opstøves mange danske kilder, som ville interessere forskere inden for Cambridge-skolen. Der er tværtimod meget som tyder på, at det er nogle rent historiske forhold, som gør, at danske historikere så vidt har interesseret sig mest for Kosellecks teori. Når Skinners navn er dukket op i en dansk sam-

menhæng har det altså især været i forbindelse med hans metodiske skrifter. Dette gælder for eksempel et tema-nummer af Slagmark om Quentin Skinner og 'intellektuel historie', hvori fokus netop lå på Skinner som metoder og ikke på hans historiske teser (Jf. Eriksen & Kjærgaard 2001).

Det kan sammenfattes, at kendskabet til Koselleck og den tyske begrebshistorie er eksploderet inden for de seneste ti år, og at begrebshistoriske vinkler i stadigt stigende grad trænger sig på som en metode til at anskue vidt forskellige problemstillinger. Oftest forbindes begrebshistoriske undersøgelser med ord konstruktivisme, sproglige vending og diskursanalyse, men det er også værd at understrege, at de fleste af de forskere, som er nævnt her, udmærker sig ved, at begrebshistoriske emner og perspektiver på forskellig vis kombineres med et hav af forskellige teorier, traditioner og perspektiver. Kombinerer man disse iagttagelser med den kendsgerning, at begrebshistorien kun er ét blandt mange spor i den udvikling, som er blevet kaldt historievidenskabens sproglige vending, synes der god grund til at slutte, at denne bølge hverken er løbet tør for brændstof eller er opløst i abstrakt teori. Der udføres under denne overskrift et betydeligt arbejde – og hvad de danske bidrag angår, tyder meget på, at den forskningsmæssige høst kun lige er begyndt.

Dele af denne artikel er tidligere publiceret i diverse tidsskrifter, bl.a. Nyt fra Historien, Slagmark: Tidsskrift for idéhistorie samt Historisk Tidsskrift för Finland.

Litteratur

- Andersen, Lars Erslev (2004): "Terrorisme og verdensorden: Ansatser til en hermeneutisk analyse", arbejdspapir, Syddansk Universitet, Center for Mellemøststudier.
- Andersen, Niels Åkerstrøm (1999): Diskursive analysestrategier. Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann. København.
- Andersen, Niels Åkerstrøm (2003): Borgerens kontraktliggørelse. København.
- Bagge, Povl (1936): Studier over D.G. Monrads Statstanker. København.
- Bartelson, Jens (1995): *A Genealogy of Sovereignty*. Cambridge, UK.
- Bartelson, Jens (2001): *The Critique of the State*. Cambridge, UK.
- Bödeker, Hans Erich red. (2002): *Begriffsgeschichte, Diskursgeschichte, Metapherngeschichte*. Göttingen.
- Busse, Dietrich (1987): *Historische Semantik: Analyse eines Programms*. Stuttgart.
- Clemmensen, Niels (1989): "Fra Junigrundlov til revideret grundlov 1849-1866", *Den jyske historiker* nr. 83/84, s. 181-203.
- Eriksen, Tore & Peter C. Kjærgaard (2001): "Quentin Skinner – fra idéhistorie til intellektuel historie", *Slagmark: Tidsskrift for idéhistorie* nr. 33, s. 11-22.
- Gelderen, Martin van & Quentin Skinner red. (2002): *Republicanism: A Shared European Heritage*, bd. I-II. Cambridge, UK.
- Hampsher-Monk, Iain m.fl. red. (1998): *History of Concepts: Comparative Perspectives*. Amsterdam.
- Harste, Gorm (2002): "Krigens sociologi, fredens idéhistorie: Enhed og forskel", *Rubicon* 10. årg., nr. 1, s. 7-31.
- Henningsen, Peter (2006): *I sansernes vold: Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*. København.
- Hölscher, Lucian (1979): *Öffentlichkeit und Geheimnis: Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung zur Entstehung der Öffentlichkeit in der frühen Neuzeit*. Stuttgart.
- Hölscher, Lucian (1989): *Weltgericht oder Revolution: Protestantische und sozialistische Zukunftsvorstellungen im deutschen Kaiserreich*. Stuttgart.
- Hölscher, Lucian (1999): *Die Entdeckung der Zukunft*. Frankfurt am Main.
- Hölscher, Lucian (2003): *Neue Annalistik: Umriss einer Theorie der Geschichte*. Göttingen.
- Horstbøll, Henrik (1989): "Politisk medborgerskab og Junigrundloven – den almindelige valgrets begrebshistorie", *Den jyske historiker* nr. 83-84, s. 168-180.
- Ifversen, Jan & Uffe Østergaard red. (1998): *Begreb og historie*. Århus.
- Ifversen, Jan (1997): *Om magt, demokrati og diskurs – diskuteret i lyset af den franske revolution*, bd. I-II. Århus.
- Ifversen, Jan (2003): "Om den tyske begrebshistorie", *Politologiske Studier* 6. årgang, nr. 1, s. 18-34.
- Ihalainen, Pasi (2005a): *Protestant Nations Redefined: Changing Perceptions of National Identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches, 1685-1772*. Boston.
- Ihalainen, Pasi (2005b): "Finnish Political Culture Reinterpreted Through Conceptual History", *Redescriptions: Yearbook of Political Thought and Conceptual History*, s. 231-250.

- Jakobsen, Uffe (2005): "The Concept of Citizenship in Danish Public Discourse", Contributions to the History of Concepts nr. 1, s. 201-222.
- Jensen, Bernard Eric (2003): Historie – Livsverden og fag. København.
- Jensen, Bernard Eric (2004): "Faghistorikernes historiebegreb: Baggrund, kendetegn og virkninger", Historisk Tidsskrift bd. 104, s. 179-207.
- Jensen, Bernard Eric (1985): "Historie- og tidsbevidsthed som forskningsfelt: Begrebsanalytiske og socialhistoriske overvejelser", i: Birgitte Wählin (red.): Tidsopfattelse og historiebevidsthed. Århus.
- Jones, Gareth Stedman (1983): Languages of Class: Studies in English Working Class History, 1832-1982. Cambridge UK.
- Jørgensen, Claus Møller (2000): Humanistisk videnskab og dannelse i Danmark i det 19. århundrede. Reform, nationalisering, professionalisering, bd. I-II. Århus.
- Kjældgaard, Lasse Horne (2004): "Biedermeiers begrebshistorie", Kritik nr. 167, s. 8-18.
- Koch, Lene (2006): "Past Futures: On the Conceptual History of Eugenics – A Social Technology of the Past", Technology Analysis & Strategic Management bd. 18, s. 329-344.
- Korsgaard, Ove (2004): Kampen om folket: Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år. København.
- Koselleck, Reinhart (1967): Preussen zwischen Reform und Revolution: Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848. Stuttgart.
- Koselleck, Reinhart (1972): "Einleitung", i: Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (red.): Geschichtliche Grundbegriffe, bd. 1. Stuttgart.
- Koselleck, Reinhart (1973): Kritik und Krise: Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt. Frankfurt am Main.
- Koselleck, Reinhart red. (1978): Historische Semantik und Begriffsgeschichte. Stuttgart.
- Koselleck, Reinhart (1979): Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. Frankfurt am Main.
- Koselleck, Reinhart (1990): "Sprogændring og begivenhedshistorie", Den jyske historiker bd. 50 s. 121-135.
- Koselleck, Reinhart (1996): "A Response to Comments on the Geschichtliche Grundbegriffe", i: Hartmut Lehmann & Melvin Richter (red.): The Meaning of Historical Terms and Concepts: New Studies on Begriffsgeschichte. Washington.
- Koselleck, Reinhart (2000): Zeitschichten: Studien zur Historik. Frankfurt am Main.
- Koselleck, Reinhart (2006): Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache. Frankfurt am Main.
- Koselleck, Reinhart (2007): Begreber, tid og erfaring. København. [under udgivelse]
- Lassen, Frank Beck (2005): "Ord i historien", Semikolon årg. 5, nr. 10, s. 32-36.
- Leonhard, Jörn (2001): Liberalismus: Zur historischen Semantik eines europäischen Deutungsmusters. München.
- Leonhard, Jörn (2007): Bellizismus und Nation: Kriegsdeutung und Nationsbestimmung in Europa und den Vereinigten Staaten, 1750-1914. München. [under udgivelse]
- Meier, H.G. (1971): "Begriffsgeschichte", i: Joachim Ritter (red.): Historisches Wörterbuch der Philosophie, bd. 1. Basel.
- Mordhorst, Mads (2002): På sporet af historien, bd. I-II. København Universitet. [ph.d.-afhandling]
- Nelson, Eric (2004): The Greek Tradition in Republican Thought. Cambridge, UK.

- Nevers, Jeppe (2005): *Kildekritikkens begrebshistorie: En undersøgelse af historiefagets metodelære*. Odense.
- Olsen, Niklas (2004): "'Af alle mine lærere har Schmitt været den vigtigste': Reinhart Kosellecks intellektuelle og personlige relationer til Carl Schmitt", *Historisk Tidsskrift* bd. 104, s. 30-62.
- Olsen, Niklas (2005): "Mellem Carl Schmitt og Martin Heidegger: Reinhart Kosellecks søgen efter en historieontologi i kølvandet på anden verdenskrig", *Slagmark* nr. 43, s. 45-62.
- Olsen, Niklas (2007): "En partisan i kamp for historier i flertal: Reinhart Kosellecks historieteoretiske alternativ til historiefilosofien", *Slagmark: Tidsskrift for idehistorie* nr. 48 [under udgivelse]
- Palonen, Kari (1985): *Politik als Handlungsbegriff: Horizontwandel des Politikbegriffs in Deutschland, 1890-1933*. Helsinki.
- Palonen, Kari (1990): *Die Thematisierung der Politik als Phänomen: Eine Interpretation der Geschichte des Begriffs Politik im Frankreich des 20. Jahrhunderts*. Helsinki.
- Palonen, Kari (1998): *Das 'Webersche Moment': Zur Kontingenz des Politischen*. Wiesbaden.
- Palonen, Kari (2002): "The History of Concepts as a Style of Political Theorizing: Quentin Skinner's and Reinhart Koselleck's subversion of normative political theory", *European Journal of Political Theory*, nr. 1, s. 96-111
- Palonen, Kari (2003): "Questioning the Present by the Past: New German Studies on Conceptual History", *History of Concepts Newsletter* nr. 6, s. 24-30.
- Palonen, Kari (2003): *Quentin Skinner: History, Politics, Rhetoric*. Cambridge, UK.
- Palonen, Kari (2004): *Die Entzauberung der Begriffe: Das Umschreiben der politischen Begriffe bei Quentin Skinner und Reinhart Koselleck*. Münster.
- Palonen, Kari (2005b): "The Politics of Conceptual History", *Contributions to the History of Concepts*, nr. 1, s. 37-48.
- Palonen, Kari (2006): *The Struggle with Time: A Conceptual History of 'Politics' as an Activity*. Münster.
- Palonen, Kari (2005a): "Political Times and the Temporalisation of Concepts: A New Agenda for Conceptual History", i: Lars-Folke Kandgrén & Pirkko Hautamäki (red.), *People, Citizen, Nation*, Helsinki.
- Petersen, Klaus (2001): "Velfærdsstaten i dansk politisk retorik", *Tidsskrift for velferdsforskning* nr. 4, s. 16-28.
- Pocock, J.G.A. (1971/1989): *Politics, Language, and Time: Essays on Political Thought and History*. Chicago.
- Pocock, J.G.A. (1975): *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton.
- Pocock, J.G.A. (1996): "Concepts or Discourses? A Difference in Culture?", i: Hartmut Lehmann & Melvin Richter (red.): *The History of Political Terms and Concepts*. Washington.
- Polenz, Peter von (1973): "Rezension der Geschichtlichen Grundbegriffe vol. 1", *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 1, s. 235-241.
- Raphael, Lutz & Heinz-Elmar Tenorth red. (2006): *Ideen als gesellschaftliche Gestaltungskraft im Europa der Neuzeit: Beiträge für eine erneuerte Geistesgeschichte*. München.
- Reichardt, Rolf (1988): "Revolutionäre Mentalitäten und Netze politischer Grundbegriffe in Frankreich 1789-1795", i: Reinhart Koselleck & Rolf Reichardt (red.): *Die Französische Revolution als Bruch des gesellschaftlichen Bewußtseins*. München.
- Richter, Melvin (1995): *The History of Political and Social Concepts: A Critical Introduction*. Oxford, UK.

- Sarasin, Philipp (1998): "Shifting signifiers, blurred identities and the limits of representation – beyond of conceptual history", *Netværk for historieteori og historiografi: Arbejdsrapport nr. 1*, s. 1-10.
- Sawilla, Jan Marco (2004): "'Geschichte': Ein Produkt der Deutschen Aufklärung: Eine Kritik an Reinhart Kosellecks Begriff des 'Kollektivsingulars Geschichte'", *Zeitschrift für historische Forschung* nr. 31, s. 381-428.
- Schanz, Hans-Jørgen (1996): *Det historiske: Refleksioner over historie og metafysik*. Århus.
- Skinner, Quentin (1978): *The Foundations of Modern Political Thought*, bd. I-II. Cambridge, UK.
- Skinner, Quentin (1996): *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge, UK.
- Skinner, Quentin (1998): *Liberty before Liberalism*. Cambridge, UK.
- Skinner, Quentin (2002a): *Visions of Politics*, bd. I-III. Cambridge, UK.
- Skinner, Quentin (2002b): "Classical Liberty and the Coming of the English Civil War", i: Martin van Gelderen & Quentin Skinner (red.): *Republicanism: A Shared European Heritage*. Cambridge, UK.
- Steinmetz, Willibald (1993): *Das Sagbare und das Machbare: Zum Wandel politischer Handlungsspielräume, England 1780-1867*. Stuttgart.
- Steinmetz, Willibald (2002a): *Begegnungen vor Gericht: Eine Sozial- und Kulturgeschichte des englischen Arbeitsrechts, 1850-1925*. München.
- Steinmetz, Willibald (2002b): "'A code of its own': Rhetoric and Logic of Parliamentary Debate in Modern Britain", *Finnish Yearbook of Political Thought* 2002, s. 84-104.
- Steinmetz, Willibald (2006): "Nachruf auf Reinhart Koselleck", i: *Geschichte und Gesellschaft* 32. årg., s. 412-432.
- Thing, Morten (2003): *Anti: Begreberne antikommunisme, antisemitisme og deres historie*. Roskilde.
- Tilmans, Karin (2006): "Applying Begriffsgeschichte to Dutch History: Some Remarks on the Practice and Future of a Project", *Contributions to the History of Concepts*, nr. 2, s. 43-58.
- Tully, James red. (1988): *Meaning & Context: Quentin Skinner and his Critics*. Princeton.
- Viroli, Maurizio (1992): *From Politics to Reason of State: The Acquisition and Transformation of the Language of Politics, 1250-1600*. Cambridge, UK.
- Wæver, Ole (1997): *Concepts of Security*. København.